



Literaire genres voor het centraal examen en het staatsexamen klassieke taal en letterkunde 1999

Bestemd voor:

- scholen voor vwo en vavo (vwo).

Algemeen verbindend voorschrift

Datum: 12 februari 1997

Kenmerk: VO/BOB-97002710

Datum inwerkingtreding: zie artikel 4

Geldigheidsduur beleidsregel: n.v.t.

Juridische grondslag: artikel 7 van het Eindexamenbesluit vwo-havo-mavo-vbo; artikel 11 van het Besluit staatsexamens vwo-havo-mavo 1978, in samenhang met de Examenprogramma's Klassieke Talen (Stcrt. 1987, 246)

Relatie tot eerdere mededelingen: hangt samen met circulaire VO/AV 87-03 C870145 van 14 december 1987

Informatie verkrijgbaar bij:

CFI/ICO/VO, tel. 079-3232.444

De staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschappen,

Gelet op artikel 7 van het Eindexamenbesluit v.w.o. – h.a.v.o. – m.a.v.o. – v.b.o. en artikel 11 van het Besluit staatsexamens v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. 1978, in samenhang met de examenprogramma's Klassieke Talen eindexamen v.w.o. en staatsexamen v.w.o. (Stcrt. 1987, 246);

Besluit:

■ Artikel 1.

Literaire genres centraal en schriftelijk examen

1. De literaire genres voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde, alsmede voor het schriftelijk gedeelte van het staatsexamen klassieke taal en letterkunde, zijn in 1999:
 - a. Griekse taal en letterkunde: epiek;
kernauteur: Homerus (Ilias);
 - b. Latijnse taal en letterkunde: retorisch proza;
kernauteur: Cicero (Catil).
2. Het leatuurpensum voor de in het eerste lid genoemde genres en de daarop afgestemde leerstof worden vastgesteld als aangegeven in de als bijlagen bij deze regeling gevoegde syllabi.

■ Artikel 2.

Literaire genres mondeling examen

1. De literaire genres voor het mondeling gedeelte van het staatsexamen klassieke taal en letterkunde zijn in 1999:
 - a. Griekse taal en letterkunde: filosofisch proza;
kernauteur: Plato;
 - b. Latijnse taal en letterkunde:epiek;
kernauteur: Ovidius (Metamorphosen).
2. Als syllabi met betrekking tot deze beide literaire genres gelden de syllabi die zijn uitgebracht ten behoeve van het centraal examen en het schriftelijk gedeelte van het staatsexamen voor het jaar 1998 (Uitleg OCenW-Regelingen 1996, 10a).

■ Artikel 3.

Bekendmaking

Deze regeling en de bijbehorende bijlagen zullen in Uitleg OCenW-Regelingen worden geplaatst. Van deze plaatsing zal mededeling worden gedaan in de Staatscourant.

■ Artikel 4.

Inwerkingtreding

Deze regeling treedt in werking met ingang van de derde dag na de datum van uitgifte van Uitleg OCenW-Regelingen, waarin deze regeling is bekendgemaakt.

De staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschappen,
T. Netelenbos

Bijlage 1

1. Het pensum

Het pensum concentreert zich op de wrok van Achilleus (μήνις): het ontstaan ervan (Α), het beroep op Achilleus en zijn motieven om niet toe te geven (Ι), zijn eerste belangrijke concessie (ΙΙ) en het verdriet om Patroklos' dood, dat het belang van de μήνις volstrekt overvleugelt (Σ). De passage in vertaling uit X laat zien hoe Patroklos' dood uitmondt in de dood van Hektor: die uit Ω hoe Achilleus uit zijn exces van woede en verdriet terugkeert tot zichzelf.

A
1-32
33-120#
121-412

I
1-221#
222-263
264-298 in samenvatting
299-429
430-523#
600-657#

Π
1-100
220-252

Σ
1-100

X
248-374#

Ω
1-140#
485-632#

De met # gemerkte passages worden in vertaling gelezen.

2. Het Griekse en Latijnse epos

Een epos is een lang verhalend gedicht over helden in het verleden. In het Griekse (en Latijnse) epos spelen ook de goden een belangrijke rol; ze sturen de handeling en de meesten van hen nemen ook rechtstreeks daaraan deel.

De Griekse epische traditie gaat al terug tot de Mykeense tijd. Rondtrekkende beroepszangers (αοιδοί) droegen epische gedichten voor aan vorstenhoven en bij feesten, onder begeleiding van een snaarinstrument. Toen in de elfde eeuw talrijke Grieken een nieuwe woonplaats vonden in Klein-Azië, werd de traditie daar voortgezet, eerst door Aeolische, later door Ionische zangers. Zo ontwikkelde zich in de loop der eeuwen een epische kunsttaal, niet corresponderend met enig gesproken dialect. Van deze epische traditie was Homerus hoogtepunt en eindpunt.

De epische taal wordt gekenmerkt door het herhaaldelijk terugkeren van dezelfde verzen of versgedeelten, een arsenaal waaruit de zangers konden putten wanneer zij, al improviserend, voordroegen. Maar uit het werk van Homerus blijkt wel dat deze traditionele taal geen keurslijf hoefde te zijn voor de dichter. Homerus werkte nog in de orale traditie, maar het is zeer onwaarschijnlijk dat *Ilias* en *Odyssee* uit improvisatie zijn ontstaan. Aan deze

zeer lange en zorgvuldig opgebouwde gedichten moet een weloverwogen compositie ten grondslag hebben gelegen. Tegenwoordig neigt men ertoe te denken dat het eindresultaat van deze orale creatie nog tijdens het leven van de dichter op schrift is gesteld, hetzij door hemzelf hetzij door een 'schrijver' aan wie hij de tekst heeft gediceerd. Zekerheid hierover valt niet te verkrijgen, maar in ieder geval staat vast dat de epen in eerste instantie bestemd waren voor luisteraars, niet voor lezers. Ook in Homerus' tijd hebben voordrachten plaats gevonden, vermoedelijk op religieuze festivals of aan het hof van een 'koning'. De *Ilias* en *Odyssee* zijn evenwel veel te lang voor één sessie en voordrachten van deze epen in hun geheel moeten gespreid zijn geweest over een aantal dagen. Zo ook werden ze in later tijd, in een aantal verschillende sessies, voorgedragen op het vierjaarlijkse Panathenaeën feest in Athene. De voordrachtskunstenaars die dit deden heetten *ῥαψωδοί*; anders dan de *αοιδοί* waren zij zelf niet langer creatief.

Het is niet zeker wanneer *Ilias* en *Odyssee* hun definitieve vorm hebben gekregen. Over het algemeen denkt men dat dit in de achtste eeuw gebeurde, maar eenstemmigheid hierover bestaat niet. De epen staan per traditie op naam van Homerus; over de dichter achter deze naam is nauwelijks iets bekend. Onduidelijk is ook of *Ilias* en *Odyssee* van dezelfde hand zijn. Vermoedelijk is de *Odyssee* iets later ontstaan, maar dat hoeft niet te impliceren dat hier een andere dichter aan het werk is geweest. Andere epen dan de *Ilias* en de *Odyssee* zijn ons niet overgeleverd, maar ze hebben wel bestaan: epen over andere episoden uit de Trojaanse oorlog, over de Argonauten en over het Thebaanse koningshuis.

De tekst van de epen werd verbreed doordat hij steeds opnieuw werd overgeschreven. In de derde en tweede eeuw hebben geleerden die verbonden waren aan de bibliotheek van Alexandrië getracht deze van ingeslopen fouten en latere toevoegingen te zuiveren. In dezelfde omgeving ontstond ook het epos dat, na *Ilias* en *Odyssee*, het meest bekend is geworden: de *Argonautika*, geschreven door Apollonios van Rhodos. Het is aanzienlijk korter dan de Homerische epen, in sterkere mate episodisch van bouw en het biedt meer ruimte aan psychologie en erotiek. Zowel Homerus als Apollonios zijn van grote invloed geweest op Vergilius' *Aeneis*.

Vergilius heeft de Homerische epen in vele opzichten tot voorbeeld genomen en verwijst dikwijls, op allerlei manieren, naar *Ilias* en *Odyssee*. Door deze *imitatio* plaatst hij zich in de grote epische traditie en markeert hij tegelijkertijd de afstand die zijn *Aeneis* van het Homerische epos scheidt. Aeneas' inspanningen staan in het teken van het toekomstige Romeinse rijk – een toekomst waarnaar enige malen nadrukkelijk wordt verwezen: de *Aeneis* is, anders dan de Homerische epen, teleologisch.

Literaire genres voor het
centraal examen en het
staatsexamen klassieke taal
en letterkunde 1999

Er wordt vanuit gegaan dat, ter illustratie en vergelijking, in vertaling wordt gelezen:

Odyssee ̘ 485-531.

De zanger aan het hof van de Phaiaken brengt door zijn lied de heroïek en het leed van de val van Troje opnieuw tot leven.

Argonautika 3.956-972

Wanneer men de vergelijking in 957-961 relateert aan de vergelijking in *Ilias* X 25-32 kan men het verschil tussen beide epen in *nuce* duidelijk maken.

Aeneis 12.887-952

Het einde van de *Aeneis* roept, juist tegen de achtergrond van de *Ilias*, vele vragen op.

De kandidaat kan, aan de hand van een voorgelegde tekst, vragen beantwoorden over de geschiedenis en de kenmerkende eigenschappen van het Homerische epos. Tevens kan hij, aan de hand van een tekst uit de Ilias en een niet-Homerische epische tekst verschillen en overeenkomsten tussen beide signaleren.

3. De Ilias

3.1 Voorgeschiedenis

De meeste verhalen over de aanloop van de Trojaanse oorlog zijn voor de *Ilias* niet werkelijk relevant. Bekend worden slechts verondersteld:

- het huwelijk van Peleus en Thetis
- de schaking van Helena.

3.2 Naspel

Hier geldt hetzelfde als bij 2.1. Bekend worden verondersteld:

- de dood van Achilleus
- de val van Troje.

3.3 Korte inhoud van de Ilias

Een in het leger uitgebroken besmettelijke ziekte is door de ziener Kalchas toegeschreven aan het feit dat Apollo vertoornd is omdat Agamemnon de dochter van de priester Chryseis krijgsgevangen heeft gemaakt en weigert terug te geven. Agamemnon ziet zich gedwongen Chryseis terug te geven en eist van Achilleus als compensatie Briseïs. Hierop weigert Achilleus nog verder aan de oorlog deel te nemen en trekt zich met zijn Myrmidoniërs uit de strijd terug. Zijn moeder Thetis haalt Zeus over de Trojanen tijdelijk te steunen en zo Agamemnon tot het besef te laten komen dat hij het prestige van Achilleus niet straffeloos kan veronachtzamen. De Grieken vechten verder zonder Achilleus. Menelaos en Paris, de helden die elkaar Helena betwisten, besluiten op voorstel van Hektor een tweegevecht aan te gaan om zo aan de oorlog een eind te maken. Er wordt daartoe een wapenstilstand gesloten. Wanneer Paris dreigt te verlie-

zen, wordt hij door Aphrodite van het slagveld geplukt. De wapenstilstand wordt verbroken wanneer de Trojaan Pandaros met een pijlschot Menelaos verwondt. In de strijd die dan ontstaat, mengen zich de goden. Diomedes strijdt tegen Aphrodite, Artemis en Ares. Een tweegevecht tussen Aias en Hektor eindigt onbeslist; de Grieken lijden grote verliezen. Een poging van Agamemnon door middel van een gezantschap een verzoening met Achilleus tot stand te brengen, strandt op Achilleus' onverzoenlijke wrok. De Trojanen schakelen een aantal belangrijke Griekse helden – onder wie Agamemnon – uit en doorbreken de muur rond het Griekse scheepskamp. Hektor steekt een van de schepen in brand. Dan geeft Achilleus gehoor aan het verzoek van zijn vriend Patroklos hem zijn wapenrusting te lenen en hem met de Myrmidoniërs de strijd in te sturen. Patroklos drijft de Trojanen terug van de schepen, maar wordt zelf door Hektor gedood, die hem ook zijn wapenrusting afneemt. Het conflict met Agamemnon heeft nu voor Achilleus zijn belang verloren, maar door Patroklos' dood (die uit dat conflict is voortgevloeid) wordt hij aangegrepen door nieuwe woede en verdriet.

Op verzoek van Thetis vervaardigt Hephaistos voor hem een nieuwe wapenrusting. Hiermee uitgerust begeeft hij zich in de strijd. De Trojanen die aan de door Achilleus aangerichte slachting weten te ontkomen vluchten allen de stad in. Alleen Hektor wacht Achilleus op. Achilleus doodt hem, bindt zijn dode lichaam achter zijn strijdwagen en sleept hem naar zijn kamp. Na de verbranding van Patroklos' lichaam grijpt Zeus in ten gunste van Hektor: op zijn instigatie gaat Priamos naar Achilleus om het lichaam van Hektor los te kopen. Door het samenzijn met Priamos en het teruggeven van het lichaam hervindt Achilleus een zekere rust, zodat nu ook de laatste gevolgen van de μῆνις zijn uitgewoed. Hektor wordt door Priamos teruggebracht naar Troje waar zijn lichaam, na weklachten van Andromache, Hekabe en Helena, wordt verbrand.

3.4 Normen en waarden

De held bewijst wat hij waard is (zijn ἀρετή) op het slagveld en in de vergadering. Zijn ἀρετή moet erkend worden, verbaal en materieel; daaraan ontleent hij zijn prestige (zijn τιμή). Τιμή en ἀρετή moeten in evenwicht zijn; zo niet, dan verliest de strijd op het slagveld zijn zin. Het oordeel van anderen is belangrijk en beduchtheid daarvoor (αἰδώς) weerhoudt hem ervan te vluchten uit de strijd en een lafaard (κακός) te worden. De 'self-regarding virtues' wegen zwaarder dan de 'other-regarding virtues' als medelijden en solidariteit, al spelen deze laatste (getuige Ω) toch ook een rol. De waarde van een daad wordt voornamelijk bepaald door de gevolgen. Zijn deze fataal, dan kan de held het gevoel hebben dat hij het slachtoffer van verblindings (ἄτη) moet zijn geweest.

De kandidaat kan een voorgelegde gelezen of ongelezen passage uit de Ilias plaatsen in het geheel van het werk.

De kandidaat kan, in de context van een hem voorgelegde passage, zijn vertrouwdheid met de in 3.4 genoemde begrippen tonen.

4. De Mykeense beschaving en de eeuwen daarna

In de periode van ca 1600-1200 bloeide op het Griekse vasteland de Mykeense beschaving. Resten van versterkte burchten uit die tijd zijn gevonden in (o.a.) Mykene, Tiryns en Pylos. Intensieve contacten met Kreta blijken uit de beeldende kunst en ook uit het schrift: de Grieken op het vasteland hadden een schriftvorm overgenomen van de Kretenzers en aangepast aan de behoeften van het Grieks. Dit schrift, het zogenaamde lineair B, werd echter door slechts zeer weinigen beheerst en uitsluitend gebruikt voor administratieve doeleinden.

Omstreeks 1200 komt er een einde aan de Mykeense beschaving, vermoedelijk mede door een inval van uit het noorden oprukkende Doriërs. Een deel van de bevolking wordt over zee gedreven en vestigt zich op de kust van Klein-Azië. Van de periode 1200-800 (de z.g. 'donkere eeuwen') weet men betrekkelijk weinig. Wel is duidelijk dat in deze periode naast het brons (het enige materiaal dat de Mykeense Grieken gebruikten voor hun wapens en gebruiksvoorwerpen) in toenemende mate het ijzer komt. De kennis van het schrift was verloren gegaan, maar omstreeks 800 (?) werd een nieuw schrift in gebruik genomen, overgenomen van de Phoeniciërs.

Door hun lange ontstaansgeschiedenis bevatten de Homische epen een mengsel van oudere en jongere historische en archeologische gegevens. Of de oorlog tegen Troje ooit heeft plaats gevonden blijft (ondanks Schliemanns overtuiging dat hij de verwoeste stad had blootgelegd) een omstreden zaak.

De kandidaat kan naar aanleiding van een hem voorgelegde tekst vragen beantwoorden over de historische achtergronden van de Ilias.

5. Metriek: dactylische hexameter

De kandidaat kan een dactylische hexameter scanderen (incl. synizese). De cesuren worden niet bekend verondersteld.

6. Taaleigen

De door de CEVO vastgestelde minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis wordt bekend verondersteld.

Daarnaast moeten de volgende elementen uit het Homisch taaleigen bekend zijn:

6.1 Algemeen

- niet-gecontraheerde vormen (νόος i.p.v. νοῦς A 132)
- contractie van ε en υ tot εϋ i.p.v. ου (ἔπλεϋ Π 29)
- -σσ- i.p.v. -ττ- (διέπρησσον I 326)
- -η ook na ε, ι of ρ (κλισίην A 322)
- voorzetsel in anastrophe (νέων ἄπο Π 45)
- patronymicum op -ιδης/-ιαδης/-ίων (Πηληϊαδῆω A 1)
- variatie in vormen:
 - metrische diektasis (εἰσορόωντες I 229)
 - metrische verlenging (οὐλόμενος naast ὀλόμενος A 2)
 - vormen met enkele en dubbele medeklinker (ὄππω A 344)

6.2 Verbum

- facultatief gebruik van het augment
- tmesis
- gebruik van het suffix -σκ-
- uitgang -ηαι/-εαι i.p.v. -ει- (2e ps.sg.med.)
- uitgang -μεσθα i.p.v. -μεθα
- uitgang -ν i.p.v. -σαν (ἔβαν A 391)
- infinitivus uitgangen: -(ε)μεν/-(ε)μεναι
- de afwijkende vormen van εἶμι (zijn) en εἶμι (gaan)

6.3 Nomen

- uitgangen:
 - gen.sg. o-decl.: -οιο i.p.v. -ου
 - gen.sg. a-decl.(-ης): -αο/-εω i.p.v. -ου
 - gen.pl. a-decl.: -ων/-εων
 - dat.pl. a-decl.: -ησι(v)/ης
 - dat.pl. o-decl.: -οισι(v)
- verbuiging van Ζεύς, πόλις, νηϋς (= Att. ναῦς)
- suffixen -θη/-θε/-σε/-θεν/-φι

6.4 Pronomina

- pronomina personalia
 - de van het Attische afwijkende vormen: τοι,οἱ ἐ/μιν,σφι(v)/σφίσι(v)
- pronomina possessiva
- lidwoord met functie van pronomina demonstrativa
- pronomina relativa beginnend met τ-
- pronomina relativa indefinita: ὅ(τ)τε, ὅτε, ὅτεω
- pronomina interrogativa: τί(ς)τε, τίς, τίς
- pronomina indefinita: τεο/τευ, τεω, τεων

6.5 Syntaxis

- κει(v) = ἔν
- minder strak gebruik van ἄν
- bijwoordelijk gebruik van voorzetsels

Literaire genres voor het centraal examen en het staatsexamen klassieke taal en letterkunde 1999

De kandidaat kan een tekst uit de *Ilias* vertalen; deze tekst is, waar nodig, geannoteerd, maar de genoemde morfologische en syntactische verschijnselen worden in principe bekend verondersteld.

Het gebruik van een Grieks-Nederlands woordenboek, echter niet dat van Mehler, is toegestaan.

7. Stijlkenmerken en vertelwijze

- epitheton ornans
- formule
- typische scène
- commentaar van de verteller
- prospectieve en retrospectieve elementen
- Homerische vergelijking:
 - * tertium comparationis
 - * primaire functie: illustratie van een onderdeel van het verhaal
 - * secundaire functie: aan de vertelling toegevoegde waarde, zoals pathos, vooruitwijzing, Leitmotiv
- ringcompositie

De kandidaat kan in een tekst bovengenoemde begrippen en stijlkenmerken herkennen, analyseren en eventueel de functie ervan aangeven.

8. Receptie

8.1

In de loop der eeuwen is aan Homerus vurige bewondering ten deel gevallen maar ook hevige kritiek. Zowel de bewondering als de kritiek weerspiegelen vaak de persoonlijke preoccupaties van de criticus als ook de opvattingen die gangbaar waren in de tijd en het land waarin hij leefde. Kennismaking met deze schommelingen in de waardering kan bijdragen tot de relativering van eigen waardeoordelen.

Verondersteld wordt dat de volgende teksten in vertaling zijn gelezen:

- Xenophanes fr. 11 en 15 (Diels)

Blijkens deze fragmenten ontstond al vroeg kritiek op de manier waarop Homerus zijn goden ten tonele voerde.

- Plato, *Politeia*, 388 a 5 – 389 a 7; 390 d 7 – 391 c 6
Plato geeft hier zijn redenen waarom Homerus uit zijn ideale staat zou moeten verdwijnen. De hier gekozen passages hebben vooral betrekking op Achilleus.
- Herakleitos, Ὀμηρικὰ προβλήματα 21 t.m. 22.1; 24.7 t.m. 25; 59

Om Plato's kritiek (die ook de uitbeelding van de goden betreft) te ontzenuwen nam men in de Oudheid zijn toevlucht tot allegorische verklaringen. Deze passages uit het werk van Heraclitus geven daarvan een duidelijk beeld.

- Julius Caesar Scaliger, *Poetike*, 5. p.261 A 9 – C 10

Scaliger is een notoir voorbeeld van een criticus die niets goeds zag in Homerus. Deze korte passage geeft een duidelijk beeld van zijn maatstaven.

Twee passages uit (1) Charles Perrault, *Parallèle des Anciens et des modernes* en (2) de Inleiding van Anne Dacier bij haar *Ilias*-vertaling.

Uit deze passages, stammend uit dezelfde tijd en hetzelfde land, kan duidelijk blijken hoezeer ook de persoonlijke smaak een rol in het oordeel speelt.

- Alexander Pope, Inleiding bij zijn *Ilias*-vertaling, de paragraaf *Politicks*.

Uit deze passage blijkt Popes (door de tijd bepaalde) hang naar moraliseren: de *Ilias* moet en zal een moraal hebben en als voorbeeld kunnen dienen.

- Gotthold Ephraim Lessing, *Laokoön* p.9 (schreien) – 11 (sagen)

Zoals o.a. blijkt uit de teksten van Plato en Scaliger was het wenen van de helden voor velen een steen des aanstoots. Lessing ontwikkelt hierop een zeer verrassende visie.

De kandidaat kan kritisch reflecteren op een hem voorgelegde secundaire tekst. Tevens kan hij, waar dit mogelijk is, de (esthetische of morele) maatstaven expliciteren die het uitgangspunt vormen voor de auteur.

Voor de context van de fragmenten kan gelezen worden A. Maria van Erp Taalman Kip en C.M.J. Sicking, 'De receptie van Homerus', *Lampas* 24 (1991), 112-141

NB. Een bundeling van bovengenoemde teksten kan worden opgevraagd bij de SLO in Enschede of de secretaris van de VCKT.

8.2

Tot de receptie behoren eveneens vertalingen, waaraan ook het Nederlandse taalgebied rijk is. Als voorbeelden worden hier genoemd de vertalingen van M.A. Schwartz, Aegidius W. Timmerman, P.C. Boutens, H.J. de Roy van Zuydewijn.

De kandidaat kan vertalingen van een (uit het pensum gekozen) *Ilias*-passage met het Griekse origineel en met elkaar vergelijken.

8.3

Personages en gebeurtenissen uit de *Ilias* hebben, zij het in mindere mate dan in het geval van de *Odyssee*, tot inspiratie gediend voor dichters uit de twintigste eeuw. Enkele voorbeelden worden hier gegeven:

- Ida Gerhardt:
'Achilles met Xanthos', 'Dertig eeuwen'
- N.M. Wijnberg:
'Achilles'
- Vasalis:
'Aan een boom in het Vondelpark'
- Kaváfis: 'De uitvaart van Sarpedon', 'De paarden van Achilles', 'Trojanen'
- Patrick Shaw-Stewart:
'I saw a man this morning'

De kandidaat kan een tekst die op de *Ilias* is geïnspireerd interpreteren en aan de *Ilias* relateren.